

Rozhovor s prof. MUDr. Jiřím Váchou, DrSc.

Když už se nacházíme v lékařském prostředí, zkusme pojmut náš rozhovor jako odebrání anamnézy.

1. Rodinná anamnéza: Z jakého prostředí pocházíš? Věnoval se někdo z blízkých příbuzných medicíně nebo příbuzným biologickým vědám?

Příbuzenská inspirace v dětství může být rozhodující pro celý další život. Měl jsem trochu štěstí tohoto druhu. Otec byl chemik, předváděl mi jednoduché chemické „pokusy“ a dramatické barevné reakce. Do mé šestileté hlavy se vryla scéna, kdy pod staženou kuchyňskou lampou vybuchuje otcí v rukách baňka s vyrobeným vodíkem a otcí teče z ruky krev. Strýc učil na měšťanské škole „přírodopis“ a měl v knihovně spoustu zajímavých knih. Teta chytla na houbarské vycházce do síťové tašky otakárka fenyklového, rozepnula mi ho a věnovala mi krabici svých motýlů nachytných v mládí. Od okamžiku tohoto lovu jsem kouzlu motýlů celoživotně propadl. Lékařem v naší rodině ale nebyl nikdo.

2. Osobní anamnéza: K přírodním vědám jsi měl tedy blízko již od dětství. Zajímaly Tě také humanitní obory nebo technické obory? Například fascinace automobilovou či leteckou technikou a elektronikou se snad nevyhne žádnému chlapci v období školní docházky.

Elektronika v mém dětství žádná nebyla, ale bylo po válce, my kluci jsme sbí-

rali „hilzny“ vystřelených nábojů a po německé armádě zbyly kapesní příručky s fotografiemi všech bojových letadel pro výuku pilotů. Všechny ty spitfiry, liberatory, messerschmitty a fockewulfy jsme znali nazpaměť. Masarykův okruh, ačkoliv vedl středem vesnic, ještě přitahoval mezinárodní jezdce a jména jako Chiron nebo Nuvolari znal každý.

Gymnázia byla po zavedení tzv. jednotné školy omezena jen na poslední 4 a později dokonce jen 3 předmaturní roky. Na nižším stupni původně učili tzv. odborní učitelé, což byli absolventi učitelského ústavu (tedy jen střední školy), kteří složili tzv. aprobaci z nějakého oboru. Výuka přírodních věd na brněnské škole, do které jsem chodil, měla – zřejmě viděno – slabou úroveň; dodnes si vzpomínám, jak nám učitel fyziky vykládal, že když křída leží na stole, vykonává práci. Naopak to ale bylo kompenzováno přílivem kvalitních profesorů a profesorek, kteří nesměli učit na zmíněných zkrácených gymnáziích; profesorka matematiky nás např. vycepovala tak, že v hodinách matematiky na gymnázium (jmenovalo se tehdy „11letá střední škola“) jsme ještě rok neměli co dělat. Vzpomínám si dobře, jak byl časopis „Vesmír“, tehdy ještě malého formátu, černobílý a na ubohém papíře, který jsme ve škole odebírali, jedním z mála světylek v té temné době 50. let.

Středoškolská a vysokoškolská studia člověka už více profilují a ve své podstatě určují jeho další

profesionální kariéru. Jak vypadalo střední a vysoké školství na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století?

Naopak na „jedenáctiletce“ nahradili mnohé staré profesory odborní učitelé z nižšího stupně a učení někdy vypadalo podle toho. Výuka biologie byla navíc postižena smrtí tzv. tvůrčího darwinismu podle Lysenka, kde vrcholem vyžadovaných znalostí bylo, kolik která „Poslušnica I, II...“ (lysenkovská kráva) nadojila ročně mléka. O systému rostlin a živočichů ani zmínka! Do vyučování i našeho volného času neustále zasahovaly povinné (a samozřejmě neplacené) „brigády“, schůze a manifestační pochody. Nejít do prvomájového průvodu bylo nemyslitelné. Pamatuji si, že přechod na vysokou školu jsem vnímal jako osvobození – bylo tam mnohem volněji a méně dozoru a výuka už nemohla být tak zideologizovaná jako na jedenáctiletce. (Lékařskou fakultu jsem si vlastně vybral jako náhradní, byl bych býval raději studoval filozofii, ale to v 50. letech nemělo smysl.) V roce 1956, kdy jsem na fakultu vstoupil a začal navštěvovat výuku tehdejší „obecné biologie“, ještě v přednáškách dožíval lisenkismus, ale v seminářích, které jsme si pod dohledem asistentů připravovali, bylo už možné opatrně mluvit o Mendelových zákonech dědičnosti. Učebnice fyziologie byla ovšem prošípovaná Pavlovovým „nervismem“ a tím samozřejmě budila podezření z podjatosti. Bylo potřeba si shánět seriózní zdroje poučení, a tak jsem se zapsal jako tzv. mimořádný posluchač biologie na brněnskou přírodovědeckou fakultu. S těmito milými lidmi jsem absolvoval mikroskopické praktikum i exkurze do terénu, přednášky jsem však musel nahrazovat soukromým studiem. Zkoušku jsem stihl udělat jen jednu – z bezobratlé zoologie. Pocit volnosti na lékařské fakultě měl

však své meze: bylo se mnou zavedeno disciplinární řízení pro ideologické prohřešky. Byl jsem předvolán před děkanské kolegium a – jestli smím trochu odbočit – shodou okolností zároveň s kolegou alkoholikem; čekali jsme spolu na chodbě. Když mě zavolali a usadili na židli, první otázka zněla: „Tak soudruhu, jak je to s tím vaším pitím, na rovinu!“ Teprve když soused pošeptal soudruhu děkanovi do ucha „ten né, to je ten druhý!“, začali mě zpovídat z mých ideologických prohřešků. Do smíchu mně ovšem nebylo: byla mi vyslovena děkanská důtka a byl jsem také automaticky zbaven místa „studentského asistenta“ na jednom z teoretických ústavů a ještě i před promocí mně mělo být zabráněno v dokončení studia. Zachraňoval mě opakovaně příbuzný, který na fakultě učil marxismus. (Později jsem se mu už jako lékař odměnil očkováním jeho výstavních králíků.) Poutním místem, které jsme jako studenti s jedním stejně postiženým přítelem denně navštěvovali, byl knižní antikvariát na České ulici. Byl to v podstatě náš rituál, poněvadž cennou knihu z humanitních oborů, filozofie nebo beletrie jsme tam ukořistili jen výjimečně, všechno procházelo přísným ideologickým sítem. Naučil jsem se však si vážit dobrých knih, poněvadž ty byly v té době – kromě rodinné tradice – jediným pojítkem mezi duchovně vyprázdněnou přítomností a myšlenkovým světem demokracie zaniklé v roce 1948.

Profesionální kariéra po promoci vypadala jak? Museli čerství lékaři místo hledat nebo si mohli vybírat?

V dobách po promoci našeho ročníku (1962) byl absolvent povinen nastoupit na určené místo. Přes nemocnice v Krnově, Opavě a Petřkovicích (okraj Ostravy) jsem skončil na neurologickém oddělení Městské nemocnice v Ostravě a neuro-

logie se měla stát mým oborem. Předtím jsem absolvoval – spíš podle okamžitých potřeb nemocnice než podle svého výběru, jak to tak chodívalo – práci na oddělení porodnicko-gynekologickém, infekčním, interním a chirurgickém. Této triapůleté zkušenosti jsem nikdy nelitoval, velice mně pomohla i jako pozdějšímu (tehdy naprosto netušenému) patofyziologovi. Pomohla mně ostatně už mnohem dřív, kdy se mi podařilo vyhrát konkurz na asistent-ské místo na Biofyzikálním ústavu tehdejší ČSAV v Brně. Byl jsem jediný z mnoha absolventů lékařské fakulty na ústavu, který měl nemocniční praxi, a tak jsem brzy začal pracovat – kromě vědy – i jako tzv. pověřený lékař ústavu – v podstatě závodní lékař s malinkým úvazkem. (S mým přechodem do ČSAV se ostatně pojí taky humorná příhoda: zlomyslností náhody byl právě na moje nemocniční oddělení přepojen rozhovor mého ředitele s ředitelem jiné nemocnice. Ten můj pravil: Poslyš, tys studoval s tím Ferdou Herčíkem (to byl zakladatel a ředitel Biofyzikálního ústavu), od nás chce k němu utéct nějaký Vácha, nemohl bys mu říct, ať ho neberou, že nemáme za něho náhradu? Vyhrát někam konkurz byla tehdy totiž - mimo výměny kus za kus – jediná možnost, jak vyklouznout z „umístěnky“. Uvádím to proto, aby bylo vidět, jaký byl tehdy hlad po lékařích.)

Přechod roku 1966 z nemocničního *furiosa* do akademického *andante* byl stěží uvěřitelný a vstřebatelný. Experimentovali jsme hlavně na myších (občas potkanech) a bádali, jaké vlastnosti zvířat je předurčují k tomu, aby reagovala na ozáření ionizujícím zářením větším nebo menším poškozením krevetvorby. Ústav měl na svou dobu vynikající produkční zvěřinec (zvířata se nám pokusníkům nijak neúčtovala, granty neexistovaly) a předpisy pro ochranu laboratorních zvířat nebyly tak striktní jako dnes, takže co do rozsahu experimentů

jsme měli volnou ruku. Kromě velmi inspirativního vědeckého vedení profesorem Milanem Pospíšilem jsem měl velké štěstí také v tom, že jsem mimoděk nahradil odešedšího inženýra-elektrotechnika a zaujal jeho židli v elektrotechnické dílně. Tam se už mluvilo o digitálních počítačích (na ústavu dosluhoval jeden starý analogový) a o matematickém modelování biologických dějů. Spolu se statistickým zaměřením mého vedoucího to byl silný impulz k zájmu o biomatematické metody. A znovu štěstí: přes sportovní kroužek jsem se seznámil s všestranným a nesmírně invenčním fyzikem Vladimírem Znojilem, po jehož boku jsem učednickým způsobem pomalu vnikal do exaktní výzkumné metodiky, sběru a vyhodnocování dat a pak i do praktického matematického modelování na počítačích. Nemohu dost dobře vyjádřit obohacení, které pro mě ležitá spolupráce s Vladimírem znamenala – a dnes tedy ani lítost nad jeho předčasným úmrtím. Na sklonku 80. let jsem ještě prodělal postgraduální kurz „Aplikovaná logika“ při Karlově univerzitě. – Snad jen na ilustraci pro ty, kteří už ty časy nepamatují: V roce 1966 byla vrcholným výpočetním nástrojem na oddělení železná obluda zn. Rheinmetall, která už dovedla sama dělit číslo číslem – ovšem za cenu téměř seismického otrášení a lomozu. Proti ní byla po několika letech úplným zázrakem elektronická kalkulačka Elka, která sice zabírala celý stůl, ale po jakési číselné smršti na diodách ze sebe vydala druhou odmocninu zadaného čísla! K modelováním výpočtům jsme zprvu chodívali na sálový počítač do Vojenské akademie, který při výkonu nižším než dnešní nejjednodušší stolní počítače zabíral několik klimatizovaných sálů a byl obsluhován četou techniků. První osobní počítač jsem zahlédl v roce 1982 v Manchesteru.

V roce 1965 mě potkalo další štěstí – do své osobní blízkosti mě přijal prof. Jan

Patočka, asi náš největší filozof vůbec. V tom roce mu brněnská univerzita umožnila obnovit přednášky z fenomenologické filozofie, když ještě na Karlově univerzitě byl v klatbě. Mnohokrát mě až do roku 1977 (kdy vdechl život Chartě 77 a byl v souvislosti s tím následujícího roku utýrán) obětavě přijal ve svém břevnovském bytě. Měl se mnou samozřejmě mnohem víc práce než užítku: nanejvýš mohl vidět zblízka, jak toporně uvažuje o jevech světa člověk odchovaný jednostrannou přírodovědeckou subkulturou.

Dostali jsme se k roku 1977, ale přeskočili jsme jistě velmi pohnuté období jara 1968 a další události spuštěné vstupem vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR. Jak jsi se svými kolegy prožíval toto období?

V „Pražském jaru“ 1968 sehrála tehdejší Československá akademie věd velmi významnou úlohu. Pokud si dobře vzpomínám, např. veřejná účast významných vědců Katětova (matematika) a Wichterleho (chemika) velmi podpořila „obrodný proces“, který se rychle vymknul z rukou reformních komunistů a stal se celonárodním hnutím. Při Akademii vznikl v Praze tzv. „Celoakademický výbor ROH“, který zjara organizoval akce na podporu začínajících demokratických změn a po sovětské okupaci protestní akce a dokonce i velké stávky ve významných pražských průmyslových podnicích. Byl také v éře tzv. normalizace právem označen husákovským režimem za jednu z nejnebezpečnějších nátlakových skupin a samozřejmě brzy byl rozpuštěn. Zasedání tohoto výboru jsme se z brněnských ústavů ČSAV účastnili na střídačku z každého většího ústavu 2 nebo 3 lidé, kteří jsme přenášeli protestní rezoluce, náměty a pokyny k organizování rezistence na své ústavy. (Zasedání Výboru

se odehrávala v nezapomenutelné romantické kulise „věže“ Ústavu pro jazyk český na Starém městě, který pro tuto „podvratnou“ činnost poskytl útočiště.) Po násilném vítězství „normalizace“ byli pražští členové Celoakademického výboru většinou – nebo snad všichni – z Akademie vyhozeni; kéž by se našel někdo, kdo by zmapoval krátké, ale velmi významné dějiny tohoto v nejvýstřednějším slova smyslu občanského sdružení. My v Brně jsme byli myslím postiženi méně – byli jsme dál od centra dění a hlavní díl nápadů a úkolů spočíval na Pražácích. Musím přičíst k dobru tehdejšímu řediteli Biofyzikálního ústavu Zdeňku Karpfelovi, že nikoho z nás nevyhodil; situaci jemu i nám usnadnilo, že jeden z nás závčas emigroval do Francie, takže se na něho dalo leccos svést a odlehčit tak nám, co jsme zůstali. Lámaní charakterů při „prověrkách“ roku 1969 snad nemělo v národní historii 20. století obdoby. Mně samému byla zaražena obhajoba hotové kandidátské disertace a dostával jsem po několik let pracovní smlouvy vždycky jen na čtvrt roku. Přežít se to dalo.

Po zhruba dvaceti letech přišel listopad 1989 a ten opět zahýbal mnohými osudy. Jestli si dobře pamatují, tak právě v polistopadovém období jsi přešel z Akademie na Masarykovu univerzitu.

Čtvrt století pobytu na dobrém pracovišti Akademie mně velmi usnadnilo nečekaný úkol, který mě čekal po přechodu na Lékařskou fakultu v roce 1991. Ústav patologické fyziologie LF byl do té doby převážně zaměřen na výzkum „umělého srdce“, po Listopadu však změnou vládní politiky financování výzkumu o podporu tohoto zaměření přišel. Z ústavu zůstala po strážce přístrojového vybavení jen dobrá histochemická laboratoř; ale pracovníci

spjatí s dosavadním zaměřením ústavu postupně z velké části odešli. Díky těm, co nové nasměrování ústavu uvítali a zůstali, také díky několika zkušeným badatelům z Biofyzikálního ústavu AVČR a celému týmu nově přijatých mladých zaujatých lidí se podařilo ústav přebudovat na převážně molekulárně biologické patofyziologické pracoviště. V tom nám velmi pomohla i jistá zkušenost se získáváním vládních a akademických grantů, ve které Akademie tehdy předběhla vysokou školu. Bylo potřeba zmodernizovat i výuku oboru v prakticích i v přednáškách a napsat vlastní učební text, který tehdy u nás celostátně chyběl. Jako na fakultě nový člověk jsem mohl i srovnávat: na Akademii jsme věděli všechno o ničem, na škole nic o všem (jestliže jsi to už někde slyšel, tak se omlouvám). – Vybudovali jsme i fakultní komisi pro etiku experimentování na zvířatech i s lidmi; tehdy to byla u nás naprostá novinka. Pan děkan mě tím pověřil, poněvadž jsem měl za sebou studijní pobyt v jednom americkém bioetickém centru. Ústav taky začal poskytovat celé fakultě biostatistický servis; ten byl později děkanstvím nahrazen speciálním pracovištěm.

Jistě se nevěnuješ jen odborné práci. Jaké jsou Tvé zájmy a záliby?

O své fatální slabosti pro motýly jsem se už zmínil. Jejich sledování příp. lov v přírodě je velkým zážitkem estetickým, krajinářským i ekologickým – je to skutečně škola praktické ekologie. Jako chlapec jsem to tak ovšem nevnímal a v nějakých 15 či 16 letech jsem motýlářskou činnost ukončil jako nedůstojnou. Obnovil jsem ji až se svými syny (tehdy školními dětmi) a pokračuji v ní dodnes. Motýly ovšem nechytám, spíš se snažím jim vytvořit náhradní biotop na velké zahradě „divo-

kého“ (ovšem zcela uměle vzniklého) typu. Musím se v této souvislosti zmínit o velkém životním obohacení, které mně i mým synům poskytl univerzální zoolog a entomolog, znalec Blízkého východu a Středomoří, pěvec, pro mnohé nezapomenutelný vysokoškolský učitel a tak trochu i pábítel prof. Dalibor Povolný. Uvolil se po roce 1969 s námi jezdit do terénu na motýlářské výpravy; měl na to čas a myšlenky, poněvadž byl jako „osmašedesátník“ vypuzen z učitelského místa na vysoké škole a měl na krku i soud kvůli nějakým neprozřetelným výrokům – rád tak s námi přicházel na jiné myšlenky.

3. Status praesens a prognosis: Čemu se věnuješ nyní v pozici emeritního profesora lékařské fakulty? Čas od času dostávám pozvánky na Tvé přednášky věnované evoluční biologii. Čeho bys rád ještě ve své práci dosáhl? Chystáš pro nás nějaké překvapení?

Překvapení bude, když mi bude ještě pár roků fungovat mozek. Nedávno jsem se díval do nějakých papírů a nechtěl jsem věřit očím, že jsem už 7 roků emeritus. Teď se konečně mohu naplno věnovat svému hlavnímu životnímu koníčku – nesmělému filozofování. Díky statutu emeritního profesora a laskavosti mé nástupkyně ve vedení ústavu prof. MUDr. Anny Vašků, CSc., mohu využívat své tiché ústavní tuscum a drobný technický servis ústavu, především knihovnu. Při svém dobrém fenomenologickém vychování nemohu přenést přes srdce, jak si mnozí biologové neváží filozofie (možná je to – u nás starších – dědictví povinného, jedině vědeckého světového názoru 50. až 70. let), mnoho o ní nevědí, přitom filozofují, filozofují špatně, a ani o tom nic nevědí. Někteří udělali z evoluční biologie nový

světový názor, ve kterém se špatná filozofie maskuje autoritou empirické vědy. S tím se pokouším v rámci svých mezí něco udělat.

4. Chtěl bys prozradit něco o své rodině?

Velmi rád použiju této příležitosti, abych vyjádřil vděčnost své manželce Aleně, která všechno, co jsem kdy v životě dělal, nezištně a trpělivě podporovala. Jistě dala výchově našich tří dětí víc než já.

Muž stále obložený knihami se může každé praktické ženě jevit jako poněkud odtržený od „skutečného“ života, podle hesla z jistého romantického dramatu – „Žít – to za nás učiní sluhové...“ V dobách „reálného socialismu“ však sluhů nebylo a mladý intelektuál musel umět vzít do ruky i zednickou lžici nebo klíč na šrouby od auta, aby (spolu se zaměstnanou manželkou, v mém případě rovněž lékařkou) slušně užívali rodinu. Tak jsem snad trochu kompenzoval vrozený nedostatek genů pro údržbu domácnosti.

Děkuji za milý rozhovor a dovol mi popřát Ti pevné zdraví a vše nejlepší k Tvému životnímu jubileu. Věřím, že se budeme na ústavu ještě dlouho potkávat.

MJ

